

GEORG WILHELM FRIEDRICH HEGEL

Fenomenologie van de geest

Vertaling

WILLEM VISSER

BOOM ▸ AMSTERDAM ▸ MMXIII

Oorspronkelijk verschenen onder de titel *Phänomenologie des Geistes*, als eerste deel in Hegels *System der Wissenschaft*, Bamberg en Würzburg: Goebhardt 1807. Deze vertaling is gebaseerd op de door Hans-Friedrich Wessels & Heinrich Clairmont bezorgde editie die in 1980 verscheen bij Felix Meiner te Hamburg.

De vertaler werd van 2011 tot en met 2013 gesteund door een commissie van advies bestaande uit dr. Herman van Erp, dr. Sybrandt van Keulen en dr. Gerrit Steunebrink.

De vertaler ontving voor deze vertaling een werkbeurs van het Nederlands Letterenfonds.

© *Nederlandse editie*

Uitgeverij Boom, Amsterdam 2013

© *Nawoord*

Willem Visser, Koog aan de Zaan 2013

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912. Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Afbeelding voorzijde

Georg Wilhelm Friedrich Hegel geportretteerd door Jakob Schlesinger, 1831.
Alte Nationalgalerie, Berlijn.

[© bpk / Nationalgalerie, SMB / Klaus Gökken]

Boekverzorging & omslag

René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 94 6105 579 8 | NUR 730

Inhoud

- Voorwoord 9
- Inleiding 57
- I De zintuiglijke zekerheid; of het ‘dit’ en het menen 69
- II De waarneming; of het ding en de illusie 79
- III Kracht en verstand, verschijning en de bovenzinnelijke wereld 91
- IV De waarheid van de zekerheid van zichzelf 115
- A Zelfstandigheid en onzelfstandigheid van het zelfbewustzijn; heerschappij en knechtschap 122
- B De vrijheid van het zelfbewustzijn; stoïcisme, scepticisme en het ongelukkige bewustzijn 130
- v Zekerheid en waarheid van de rede 149
- A De observerende rede 156
- a Observatie van de natuur 157
- b De observatie van het zelfbewustzijn in zijn zuiverheid en in zijn betrekking tot de uiterlijke werkelijkheid; logische en psychologische wetten 189
- c Observatie van de betrekking van het zelfbewustzijn tot zijn onmiddellijke werkelijkheid; fysiognomie en schedelleer 194

- B De verwerkelijking van het redelijke zelfbewustzijn door zichzelf 218
  - a De lust en de noodzakelijkheid 224
  - b De wet van het hart en de waanzin van de eigenwaan 228
  - c De deugd en de loop van de wereld 235

- C De individualiteit, die voor zichzelf op en voor zich reëel is 241
  - a Het geestelijke dierenrijk en het bedrog, of de zaak zelf 243
  - b De wetgevende rede 257
  - c De rede die de wet toetst 261

- VI De geest 269
  - A De ware geest, de zedelijkheid 272
    - a De zedelijke wereld, de menselijke en goddelijke wet, man en vrouw 273
    - b De zedelijke handeling, het menselijke en goddelijke weten, de schuld en het lot 284
    - c De juridische toestand 294

  - B De van zichzelf vervreemde geest; de cultuur 298
    - I De wereld van de van zichzelf vervreemde geest 301
      - a De cultuur en haar rijk van de werkelijkheid 301
      - b Het geloof en het zuivere inzicht 323

    - II De Verlichting 330
      - a De strijd van de Verlichting tegen het bijgeloof 331
      - b De waarheid van de Verlichting 351

    - III De absolute vrijheid en de verschrikking 357

  - C De van zichzelf zekere geest. De moraliteit 365
    - a De morele wereldbeschouwing 366
    - b Het verdraaien, of de huichelarij 375
    - c Het geweten, de schone ziel, het kwaad en zijn vergeving 384

VII De religie 409

A De natuurlijke religie 415

- a* Het lichtwezen 417
- b* De plant en het dier 418
- c* De werkmeester 420

B De kunst-religie 423

- a* Het abstracte kunstwerk 425
- b* Het levende kunstwerk 433
- c* Het geestelijke kunstwerk 437

C De geopenbaarde religie 449

VIII Het absolute weten 475

Bijlage

Aankondiging van de *Fenomenologie* 489

Nawoord van de vertaler 491

S y s t e m
der
W i s s e n s c h a f t

von

G e. W i l h. F r. H e g e l,

**D. u. Professor der Philosophie zu Jena, der Herzogl.
Mineralog. Societät daselbst Assessor und andrer
gelehrten Gesellschaften Mitglied.**

E r s t e r T h e i l,
die
Phänomenologie des Geistes.

Bamberg und Würzburg,
bey Joseph Anton Goebhardt,
1 8 0 7.

Voorwoord¹

Het is de gewoonte dat een schrijver in het voorwoord van zijn geschrift uiteenzet welk doel het dient, welke de aanleiding ertoe is en wat de verhouding is waarin het naar zijn mening staat tot andere, eerdere of contemporaine, behandelingen van hetzelfde onderwerp. In een filosofisch geschrift lijkt zo'n uiteenzetting niet alleen overbodig, maar vanwege de aard van de zaak zelfs ongepast en ondoelmatig. Want alles wat men toepasselijk over filosofie in een voorwoord zou kunnen zeggen, — laten we zeggen een historische *aanduiding* van de tendens en het standpunt, van de algemene inhoud en de resultaten; een verbinding van heen en weer gaande beweringen en verzekeringen omtrent het ware — kan niet voor de manier doorgaan waarop de filosofische waarheid present moet worden gesteld. — Ook omdat de filosofie zich wezenlijk in het element² van de algemeenheid bevindt die het bijzondere insluit, doet zich bij haar meer dan bij andere wetenschappen de schijn voor als zou in het doel of de laatste resultaten de zaak zelf, en dit zelfs in haar volmaakte wezen, uitgedrukt zijn, ten opzichte waarvan de uitwerking eigenlijk niet wezenlijk zou zijn. Bij de algemene voorstelling daarentegen van bijvoorbeeld anatomie — zoiets als de kennis van delen van het lichaam, opgevat als levenloze dingen — is men ervan overtuigd dat de zaak zelf, de inhoud van deze wetenschap, nog niet ter beschikking is, maar dat men zich daarnaast toch met het bijzondere moet bezighouden. — Verder verschilt in het geval van zo'n opeenhoping van kennis, die onterecht de naam 'wetenschap' draagt,

* De margeaanduidingen verwijzen naar twee Duitse edities van deze tekst. W (van Werke) verwijst naar G.W.F. Hegel, *Gesammelte Werke*, band 9, 'Phänomenologie des Geistes' (editie 1980). M (van Meiner) verwijst naar G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes* (Meiner-editie 1988). De getallen geven de paginanumers in deze edities weer. Beide edities zijn uitgegeven door Felix Meiner Verlag, Hamburg. De paginaverwijzingen staan vermeld op de plaats waar in genoemde Duitse edities een nieuwe bladzijde begint.

1 De vertaler volgt Hegels laatste redactie van de tekst van de *Vorrede*. Kort voor zijn dood in 1831 vatte Hegel het plan op om de *Fenomenologie van de geest* opnieuw te redigeren. Zijn wijzigingen en correcties stoppen bij de laatste alinea van p. 26 van de Akademie-Ausgabe van de verzamelde werken.

2 'Element' betekent bij Hegel zoiets als 'milieu', 'sfeer'.

M4 een inleidend betoog over het doel en meer van dergelijke algemeen-
heden niet van de historische en begripsloze manier waarmee over
de inhoud zelf gesproken wordt, over deze en gene zenuwen, spieren
W10 enzovoort. In het geval van de filosofie daarentegen zou de ongerijmd-
heid ontstaan dat enerzijds die manier gebruikt zou worden, terwijl
anderzijds de filosofie zelf zou aantonen dat die manier niet in staat is
om de waarheid te vatten.

Verder wordt er zo door de bepaling van de verhouding die een filo-
sofisch werk tot andere pogingen inzake hetzelfde onderwerp meent
te hebben, een vreemd belang geïntroduceerd, en wordt verduisterd
waar het bij de kennis van de waarheid om gaat. Hoe vaster de mening³
over de tegenstelling tussen waar en onwaar, des te meer verwacht ze
ofwel instemming met, ofwel verzet tegen een bestaand filosofisch
systeem en ziet ze in de behandeling van zo'n systeem ofwel waarheid,
ofwel onwaarheid. Die mening begrijpt de verscheidenheid van filoso-
fische systemen niet zozeer als de voortschrijdende ontwikkeling van
de waarheid, maar ziet in die verscheidenheid eerder alleen de tegen-
spraak. De knop verdwijnt met het ontluiken van de bloesem, en je zou
kunnen zeggen dat de bloesem de knop weerlegt; net zo verklaart de
vrucht de bloesem tot een onwaar er-zijn⁴ van de plant, en neemt zijn
plaats in als de waarheid van die plant. Deze vormen verschillen niet
alleen van elkaar, maar als onderling onvereenigbaar verdringen ze el-
kaar ook. Hun vloeibare natuur maakt ze echter tegelijk tot momenten
van de organische eenheid waarin ze niet alleen niet strijdig met elkaar
zijn, maar waarin de ene net zo noodzakelijk is als de andere, en deze
gelijke noodzakelijkheid vormt pas het leven van het geheel. Deels be-
grijpt het verzet tegen een filosofisch systeem zich evenwel gewoonlijk
niet op deze manier, deels weet ook het bewustzijn dat bij zijn opvat-
tingen blijft meestal niet hoe het dit verzet van zijn eenzijdigheid kan
bevrijden of het daarvan vrij houden, en zal het in de gestalte van wat
strijdig en tegengesteld lijkt geen wederzijds noodzakelijke momen-
ten herkennen.

M5 De eis zulke uiteenzettingen te geven en de bevrediging ervan lij-
ken misschien een wezenlijke aangelegenheid. Waarin zou méér het
innerlijk van een filosofisch geschrift uitgedrukt kunnen worden dan
in de doeleinden en resultaten ervan, en hoe zouden deze preciezer
gekend kunnen worden dan door hun verschil met wat het tijdperk

3 'Menen' heeft voor Hegel een negatieve
connotatie van 'naïef' en subjectief.

4 De vertaler heeft ervoor gekozen om
Dasein, dat Hegel gebruikt om het zijn

van iets bepaalds aan te duiden (het
voorkomen van iets in de betekenis
van bestaan en zijnswijze) meestal te
vertalen met 'er-zijn'.

verder nog in deze sfeer voortbrengt? Wanneer echter zulk doen voor meer moet gelden dan voor het begin van het kennen, wanneer het moet doorgaan voor het werkelijke kennen, kunnen we het in feite rekenen tot de bedenksels, bestemd om de zaak zelf uit de weg te gaan, en om de schijn van ernst en inzet omwille van die zaak zelf te verbinden met de feitelijke verwaarlozing ervan. — Want niet met het *doel* is de zaak uitputtend behandeld, maar met de *uitvoering* ervan; noch ook is het *resultaat* het *werkelijke* geheel, maar dat geheel in combinatie met zijn worden; het doel voor zich⁵ is het levenloze algemene, zoals de tendens louter het streven is dat zijn werkelijkheid nog ontbeert, en het naakte resultaat is het lijkt dat die tendens achter zich heeft gelaten. — Net zo is de *verscheidenheid* veeleer de *grens* van de zaak; ze is daar waar de zaak ophoudt, oftewel ze is datgene wat die zaak niet is. Dat bezig zijn met het doel of de resultaten, en met de verschillen tussen en de beoordelingen van deze of gene denker vormt derhalve een makkelijkere arbeid dan misschien het geval lijkt. Want in plaats van zich op de zaak te richten, gaat zulk doen altijd boven de zaak uit; in plaats van bij die zaak te verwijlen en zich in haar te vergeten, grijpt zulk weten altijd naar iets anders en blijft meer bij zichzelf dan het bij de zaak is en zich aan haar overgeeft. Het makkelijkst is het oordelen over wat inhoud en soliditeit heeft, moeilijker is het dat te vatten; maar daarvan de presentatie naar voren te brengen, wat beide verenigt, is het moeilijkst.

Het begin van de culturele ontwikkeling⁶ en het zich uit de onmiddellijkheid werken van het substantiële leven zal altijd moeten beginnen met het verwerven van kennis van *algemene* grondbeginselen en gezichtspunten; men moet zich vooralsnog eerst opwerken tot de *gedachte* van de zaak *in het algemeen*, die beslist ook met gronden ondersteunen of weerleggen; vervolgens de concrete en rijke overdaad van het substantiële leven volgens zijn bepaaldheden vatten en, ten slotte, daarover gefundeerde inzichten en ernstige oordelen kunnen

5 De termen 'voor zich', 'op zich' en 'op en voor zich' spelen een cruciale rol in de dialectiek van Hegel. 'Voor zich' staat tegenover 'op zich' en betekent zoiets als 'gereflecteerd', 'geïsoleerd genomen in de reflectie'. 'Op zich' slaat op het onmiddellijke, nog niet gereflecteerde; een voorwerp 'op zich' is dat voorwerp 'voor ons', en niet zoals het voor het bewustzijn is. 'Op en voor zich' staat tegenover 'op zich' en 'voor zich'

en duidt op de verzoening van de twee laatste; 'op en voor zich zijn' is 'het bij zichzelf zijn in het andere'; in laatste instantie de toestand van de verwerkelijke geest.

6 'Culturele ontwikkeling' is hier de vertaling van *Bildung*; een begrip dat in het Duits 'ontwikkeling', 'beschaving', 'vorming' en 'opleiding' omvat. Verderop in de vertaling zal meestal het woord 'cultuur' worden gebruikt.

w11

m6

geven. Dit begin van de ontwikkeling zal al gauw plaatsmaken voor de ernst van het vervulde leven, die binnenvoert in de ervaring van de zaak zelf. Wanneer daar dan nog bij komt dat de ernst van het begrip afdaalt naar de diepte van die zaak zelf, dan zullen zulke kennis en beoordeling in het verkeer van meningen de plaats behouden die hun toekomt.

De ware gestalte waarin de waarheid existeert, kan alleen het wetenschappelijke systeem van die waarheid zijn. De filosofie dichter bij de vorm van de wetenschap helpen brengen, dichter bij het doel om haar naam 'liefde voor het weten'⁷ te kunnen afleggen en *werkelijk weten* te zijn, — dat heb ik me voorgenomen. De innerlijke noodzakelijkheid dat het weten wetenschap moet zijn, ligt in de aard van het weten, en alleen de presentatie van de filosofie zelf biedt daarvoor de bevredigende verklaring. De *uiterlijke* noodzakelijkheid evenwel, voor zover die op een algemene manier wordt gevat, afgezien van de toevalligheid van de persoon en van individuele beweegredenen, is dezelfde als de *innerlijke*, en bestaat in de gestalte waarin de tijd het er-zijn van haar momenten voorstelt. Aantonen dat de tijd rijp is voor de verheffing van de filosofie tot wetenschap zou derhalve de enige ware rechtvaardiging zijn van de pogingen die dit als doel hebben, omdat ze de noodzakelijkheid van dat doel duidelijk zou maken, sterker nog, dat doel tegelijk ook zou realiseren.

Wanneer de ware gestalte van de waarheid in de wetenschappelijkheid wordt gesteld, of, wat op hetzelfde neerkomt, wanneer wordt beweerd dat de waarheid alleen in het *begrip* haar element van existentie heeft, — dan weet ik dat dit in tegenspraak lijkt met een voorstelling en haar uitvloeisels die in de overtuiging⁸ van ons tijdperk net zo aanmatigend als wijdverbreid is. Een verklaring van deze tegenspraak lijkt daarom niet overbodig, ofschoon die hier niets meer kan zijn dan net zo'n verzekering als datgene waartegen ze zich richt. Wanneer namelijk het ware alleen in datgene, of, liever gezegd, als datgene existeert wat nu eens aanschouwing, dan weer onmiddellijk weten van het absolute, religie of het Zijn wordt genoemd (niet het Zijn in het

7 Het van het Grieks afgeleide woord 'filosofie' betekent letterlijk 'liefde voor de wijsheid/de kennis'.

8 Hegel doelt hier op denkbeelden van romantische denkers als Jacobi, Schelling, Novalis, Schlegel, Schleiermacher, Eschenmayer en anderen, die zich richtten op directe aanschouwing (*Anschauung*) van het ware, op het gevoel en de intuïtie, en dit alles ook als instru-

ment van het (filosofische) kennen. Men zocht naar manieren om het 'iets achter de verschijnselen', het *Ding an sich*, waarvan Kant had gezegd dat het volstrekt onkenbaar was, naderbij te komen. Schleiermacher schreef bijvoorbeeld in *Über die Religion* (1799, p. 29): 'Das Wesen der Religion ist weder Denken noch Handeln, sondern Anschauung und Gefühl.'